

УДК 316

К.В. ПОЗНАНСЬКА

СОЦІОЛОГІЯ ЯК ПОЛІПАРАДИГМАЛЬНЕ ЗНАННЯ ПРО СОЦІАЛЬНІ СПІЛЬНОСТІ І СОЦІАЛЬНІ ПРОЦЕСИ

Познанська Катерина Володимирівна – доцент кафедри соціології Дніпродзержинського державного технічного університету, кандидат історичних наук

У статті розглядається, що соціологічні знання пройшли історичний шлях розвитку від допарадигмального до багатоваріантного парадигмального статусу. Стаття дає відповідь на питання чому соціологія ніколи не мала монопарадигмального статусу, а також надає наукове пояснення існуючим парадигмам соціології.

Ключові слова: соціологія, парадигма, парадигмальний статус, соціальний реалізм, соціальний нормалізм.

В статье рассматривается, что социологические знания прошли исторический путь развития от допарадигмального к многовариантному парадигмальному статусу. Статья дает ответ на вопрос почему социология никогда не имела монопарадигмального статуса, а также предоставляет научное объяснение существующим парадигмам социологии.

Ключевые слова: социология, парадигма, парадигмальный статус, социальный реализм, социальный номинализм.

In the article sociological knowledges passed the historical way of development from doparadigm'logo to multiple paradigm'logo status. The article gives an answer for a question why sociology had monoparadigm'logo status never, and also gives scientific explanation the existent paradigms of sociology.

Keywords: sociology, paradigm, paradigmalniy status, social realism, social nominalism.

© К.В. Познанська, 2011

Будь-яка парадигма включає в свою структуру основні наукові категорії, які інтерпретують природу об'єкта даної науки, які, по-перше, дозволяють змістовно відрізнити дану парадигму від іншої і, по-друге, можуть служити основою для побудови різних видів теорії в рамках даної парадигми. У соціології такими категоріями є «суспільство», «особа», «соціальна поведінка», «соціальні групи», «соціальні інститути», «соціальні організації», «соціальні факти». У соціологічній парадигмі об'єктом соціології виступає соціальна реальність і її основні елементи.

Критеріями розмежування парадигм соціології виступають змістовно різні основні соціологічні категорії і відповідні їм структурні елементи соціальної реальності, інтерпретація взаємодії яких дозволяє зрозуміти природу останньої.

Соціологічні знання пройшли історичний шлях розвитку від допарадигмального до багатоваріантного парадигмального статусу. Соціологія ніколи не мала одноваріантного, монопарадигмального статусу і, обходячи статус парадигмального дуалізму, соціологія перейшла до багатоваріантного, поліпарадигмального статусу. На питання чому і як це сталося відповідає запропонована стаття.

Поняття «парадигма» неоднозначне. Неоднозначне і відношення різних груп учених до цього поняття. У книзі американського фізика і філософа Томаса Куна «Структура наукових революцій» існує двадцять одна дефініція поняття «парадигма» [8].

На Заході парадигматична концепція (вона ж – дисциплінарна матриця) Т. Куна отримала широке застосування в соціології завдяки зусиллям Т. Юнга, Р. Фрідрікса, Н. Мулліна, К. Ларсона, Дж. Рекса, А. Еффраата, Х. Кукліка, Р. Рітцера, Л. Екберга і Х. Мартінса. П. Ансарт для французь-

кої соціології 60-80-х рр. виділив чотири основні парадигми: генетичний структуралізм П. Бурдьє, динамічний структуралізм Ж. Баландьє і А. Турена, стратегічний підхід М. Крозьє і методологічний індивідуалізм Р. Будона. У них трансформувалися і використовувалися концепції О. Конта, А. Токвіля, Е. Дюркгейма, П. Прудона, К. Маркса, М. Вебера та інших [14]

Але істотний момент його концепції - не в дефініції поняття «парадигма», а в тому, що він розглядає будь-яку науку даного часу, як обумовлену парадигмою, тобто специфічною структурою, яка включає різні за характером і змістом варіації уявлень про предмет науки і основної теорії та специфічних методів дослідження [8, с. 70].

У розвитку науки Т. Кун виділяє чотири стадії: стадії її нормального і аномального стану, кризи і революції. Нормальна стадія в розвитку науки – період акумуляції наявних знань у межах існуючої парадигми. Цей період з неминучістю закінчується переходом до аномального стану, коли отримана сукупність наукових даних не може бути пояснена з погляду існуючої парадигми. Наступає криза, яка приводить до наукової революції. Стара парадигма відкидається, і на зміну їй приходить нова, здатна пояснити нову систему наукових фактів, теорій, методів [8, с. 70].

Парадигмальний статус науки характеризується наявністю однієї або кількох ясно і чітко виражених парадигм. Тобто, за Т. Куном, парадигма – це сукупність переконань, цінностей і методів, які визначаються певною науковою співдружністю [8, с. 70].

Парадигма (грец. paradeigma – приклад, зразок) – це загальне світобачення, розділяючи яке, розмежовані на початках учені утворюють згур-

товану групу - наукову співдружність. Поява парадигми є завжди результатом певного індивідуального теоретичного досягнення - біля її витоків завжди стоїть конкретний автор з його ідеями, які привертають інших учених настільки, що ті беруть його твори за зразок. Вони не копіюють його творів, але ті настільки їм близькі, що головні ідеї, виражені в цих творах, стають для них зразками і орієнтирами.

Зазвичай у соціології науки виділяють три види парадигм:

- по-перше парадигми, які обґрунтовують самостійний статус тієї або іншої науки, відмежовують на якісному рівні одне наукове знання від іншого (філософію від соціології, соціологію від економіки);

- по-друге, парадигми, які проводять істотні розбіжності між історичними стадіями в розвитку науки (наприклад, позитивізм, неопозитивізм, постпозитивізм у соціології);

- по-третє, парадигми, які диференціюють наукову співдружність в рамках однієї і тієї ж науки на тому ж історичному етапі її розвитку: три парадигми сучасної західноєвропейської соціології [11].

Якщо наука не володіє парадигмальним статусом, то це означає, що вона ще не віддиференціювала свій предмет від інших наукових дисциплін і тому не може вважатися самостійною наукою. Наука володіє парадигмальним статусом, якщо вона має парадигму, яка визнана даною науковою співдружністю. Це є монопарадигмальний статус науки.

Після наукової революції зазвичай складається ситуація парадигмального дуалізму, тобто завоювала визнання нова, але продовжує користуватися підтримкою і стара парадигма. Нарешті, є наука, що характеризується наявністю різноманітних парадигм.

Парадигмальні статуси науки у ряді випадків можуть збігатися з історичною логікою її розвитком. Ця логіка, якщо відволікається від деяких специфічних історичних особливостей і етапів, властива соціології, що, проходячи стадію монопарадигмального статусу, пройшла шлях розвитку від допарадигмального до різноманітно-парадигмального статусу, вважає Т. Кун [8, с.71].

Якщо говорити про парадигму в соціології, то це ціннісно-нормативний підхід, який визначає кут зору, крізь призму якого відстежуються, аналізуються і узагальнюються соціальні явища й процеси. Тобто, можна зробити висновок, що в соціологічній парадигмі об'єктом соціології виступає соціальна реальність і її основні елементи. Критеріями розмежування парадигм соціології (з багатоваріантним парадигмальним статусом) виступають змістовно різні один від одного основні соціологічні категорії і схожі з ними структурні елементи соціальної реальності, інтерпретація взаємодії яких дозволяє зрозуміти природу наслідків.

У соціології виділяють декілька найбільш значущих для розвитку соціального знання парадигм. Згідно з американським соціологом Джоржем Рітцером, існує п'ять основних парадигм – початкових концептуальних схем, пояснюваль-

них моделей, на які спираються різні концепції. Вони розрізняються залежно від того, як автори розуміють соціальну реальність [2, с. 65].

Парадигма соціальних фактів зводить соціальну реальність до двох груп соціальних фактів - соціальних структур і соціальних інститутів, які розглядаються як реальні речі. Її виникнення пов'язане з ім'ям Е. Дюркгейма і школою функціоналізму. В рамках цієї парадигми виділяються два протилежні теоретичні напрями – структурно-функціональний аналіз (функціоналізм) (Толкотт Парсонс, Роберт Мертон) і теорії конфлікту (Ральф Дарендорф).

Парадигма соціальних дефініцій зобов'язана своїм виникненням роботам М. Вебера. Тут соціальна реальність розглядається крізь призму розуміння її суб'єктами соціальної дії - індивідами. У відповідності з М. Вебером, основу будь-якої дії складає розуміння, і соціолог повинен «докопатися» до нього, осягнути раціональні мотиви «актора». Надалі розвиток цієї парадигми привів до появи таких напрямів, як феноменологічна соціологія Альфреда Шюца етнометодологія Гарольда Гарфінкля, символічний інтеракціонізм Томаса Лукмана і Джорджа Міда [2, с. 66].

Джордж Мід і його учні вважають центральною категорією науки «соціальний процес», або «соціальний акт», який ототожнюється з безперервною, постійною зміною і розвитком. Змістом соціальних процесів є взаємодія індивідів у групі і суспільстві. Все інше, що існує в соціальному просторі, є наслідком соціального процесу взаємодії - і соціальний світ, тобто суспільство в цілому, і середовище соціальної діяльності, і сам індивід.

Тому можна зробити висновок, що базисна гіпотеза цієї парадигми полягає в тому, що будь-який соціальний феномен повинен розумітися як результат нашарування індивідуальних дій [2, с. 66].

Парадигма соціальної поведінки спирається на психологічну орієнтацію в американській соціології і виражається в біхевіористській соціології Берреса Скіннера і теорії соціального обміну Джорджа Хоманса і Пітера Блау.

На думку Дж. Хоманса, інститути і людське суспільство в цілому складаються тільки з дій людини, вони можуть тому аналізуватися в термінах індивідуальних дій і можуть бути пояснені на основі принципів індивідуальної поведінки. Тому істотним елементом соціології Дж. Хоманса стала його теорія соціальної поведінки. Нове розуміння природної суті соціальної поведінки пояснювалося у такий спосіб: «Соціальна поведінка являє собою обмін цінностями (як матеріальними, так і нематеріальними, наприклад знаками або схвалення престижу). Люди, які отримують багато чого від інших, випробують зі всіх сторін вплив, направлений на те, щоб останні могли отримати багато чого від перших. Такий процес надання впливу має тенденцію до забезпечення або рівноваги балансу між об'єктами» [9, с. 6].

Сутність даної парадигми полягає в розумінні поведінки людини як відповідної реакції на певні зовнішні стимули. Особлива увага акцентується на проблемі винагороди очікуваної і покарання неба-

жаної соціальної поведінки [2, с. 66].

Парадигма психологічного детермінізму сформувалася на стику соціології і психології і на основі психоаналітичної концепції Зігмунда Фрейда, відповідно до якої внутрішнє життя будь-якого індивіда визначається змістом несвідомого рівня його психіки. У даній парадигмі соціальна реальність розуміється як продукт боротьби, яка не припиняється, індивідуального (інстинктивного) початку і гнітючого його суспільства. Цією боротьбою пояснюються походження культури, мистецтва, вчинки індивідів, виникнення і масовий успіх ідеологій, спрямованість політики держав. Згодом з підходу Зігмунда Фрейда, розвинулися фрейд-марксизм Герберта Маркузе, Фердинанда Райха і неофрейдизм Еріха Фромма, Девида Рісмена [1, с. 28].

У цій парадигмі соціальна реальність розглядається як сукупність відносин між людьми, які складаються в процесі їх спільної діяльності. У фокусі її уваги - соціальні структури, які, взаємодіючи один з одним, породжують соціальний процес. Фактичне усунення з пояснювальної схеми реальної людини, приписування провідної ролі в суспільному розвитку виробничо-економічним чинникам дають підставу визначити цю парадигму точніше як економічний детермінізм [1, с. 28].

Парадигма соціально-історичного детермінізму пов'язана з роботами класиків марксизму. У цій парадигмі соціальна реальність розглядається як сукупність відносин між людьми, що складається в процесі їх спільної діяльності. У фокусі її уваги - соціальні структури, які, взаємодіючи один з одним, породжують соціальний процес. Фактичне усунення з пояснювальної схеми реальної людини, приписування провідної ролі в суспільному розвитку виробничо-економічним чинникам дають підставу визначити цю парадигму точніше як економічний детермінізм [2, с. 66].

Незважаючи на численні спроби соціологів, донині не вдалося створити єдину загальну соціологічну теорію. Багато дослідників вважають соціологію мультипарадигмальною наукою, в якій співіснують різні парадигми. Так, американський соціолог Дж. Рітцер розробив інтегральну модель соціальної реальності. Вона представлена у вигляді взаємодії чотирьох рівнів соціальної реальності: макрооб'єктивної, макросуб'єктивної, мікрооб'єктивної і мікросуб'єктивної [2, с. 66].

Значення цієї моделі в тому, що вона дозволяє, по-перше, встановити реальні взаємодії між різними рівнями соціальної реальності, по-друге, служити підставою класифікації досліджуваних явищ, по-третє, вимагає застосування відповідних цим явищам методик і техніки.

Російський соціолог В. П. Култигін представив й іншу класифікацію соціологічних парадигм - за методологічним критерієм. Тут виокремлюються парадигми - натуралістична, інтерпретуюча і оціночна [1, с. 28].

Натуралістична парадигма суміщає соціологічні напрями, засновані на методах дослідження, які наближаються до методу природних наук. Типовими представниками цієї парадигми є, наприклад, О. Конт, Г. Спенсер. В її

рамках досліджуються тільки об'єктивні факти, практикуються математичні і емпіричні методи.

Інтерпретуюча парадигма ґрунтується на визнанні принципової розбіжності між предметом і методами природних і соціальних наук. Звідси витікає необхідність для соціології не констатувати і вивчати об'єктивні факти соціального життя, а орієнтуватися на розуміння суб'єктивного миру акторів, їх мотивів і спонукань. Це «розуміюча соціологія» М. Вебера, яка успадкувала ті ж методи етнології і феноменологічної соціології [1, с. 29].

Оцінююча парадигма припускає з'єднання чисто дослідницької діяльності соціолога з соціально-критичною і, можливо, соціально перетворюючою. В рамках цієї парадигми соціологічні концепції мають критичний потенціал, що перетворюються і пов'язаний з оцінкою соціальної реальності. Представниками оцінюючої соціології є Карл Маркс, Карл Поппер, Амітай Етциони, Чарльз Міллз [1, с. 29].

Отже, названо практично всі парадигми тією чи іншою мірою представлені у вітчизняній соціологічній літературі. Переборовши ідеологічне і теоретико-методологічне засилля марксизму, соціологія в нашій країні розвивається, в основному, за рахунок сприйняття західних соціологічних концепцій.

Сучасна соціологічна наука представлена декількома парадигмами, які персоніфікують ту або іншу методологічну стратегію. Понятійний апарат соціології залежить від того, що вважається об'єктом і предметом соціології як науки. Саме від цього і починається відлік, логіка побудови понятійного апарату. Залежно від того, який аспект соціальної реальності, соціального життя виступає предметом аналізу, основним початковим поняттям виступають або особа або суспільство. Відповідно до цього, можна сказати, що в соціології домінують дві основні парадигми - соціологічний реалізм (предмет дослідження - суспільство, соціальна структура, соціальні інститути) і соціологічний номіналізм (предмет дослідження - індивід, особа, людина). Ці дві орієнтації продовжують існувати в тій або іншій модифікації і сучасній науці.

Соціологічний реалізм одне з двох основних загальнотеоретичних і методологічних поглядів, які протистоять у соціальній філософії і соціології, відповідно до якого суспільство в цілому, так само як і окремі соціальні інститути (держава, сім'я і так далі), виступає як самостійна реальність, не зводиться до взаємодії окремих індивідів; протистоїть соціологічному номіналізму, який одмовляє самостійну реальність як суспільства, так і соціальних інститутів, вважаючи, що такою володіють лише окремі індивіди.

Поняття соціальний реалізм утворено по аналогії з поняттям реалізму в середньовічній філософії, де воно було пов'язане з твердженням про реальне існування абстрактно загальних понять незалежно від одиничних речей, які у такий спосіб опиняються в щирій реальності. Точно в такий самий спосіб для соціального реалізму індивіди не є носіями соціальної реальності в справжньому сенсі - таким носієм прихильники соціального реалізму вважають суспільство в цілому (і відповідно держава,

народ, сім'я і тому подібне понад індивідуальних соціальних цілісностей), вбачаючи в нім субстанціальне джерело соціальності.

Соціологічний номіналізм – теоретична і методологічна орієнтація, суть якої полягає в тому, що джерелом, єдиним суб'єктом соціології оголошуються індивід і його соціальна дія, у зв'язку з чим за поняттями, які виражають будь-яке соціальне ціле (суспільство, організація, група і так далі), заперечуються онтологія, зміст. У методологічному плані це означає, що початковим елементом соціологічного аналізу повинні бути не соціальна освіта як самостійне ціле, а індивід і його соціальна дія, з якої повинні виводитися характеристики соціального процесу[11].

Панування соціологічного реалізму в ХІХ ст. змінюється на рубежі ХХ сторіччя розповсюдженням «розуміючої» соціології, в основі якої лежить принцип методологічного номіналізму. Перехід від реалізму до номіналізму був обумовлений кризою парадигми першого напрямку. Він являв собою закономірний процес, про що свідчить еволюція поглядів багатьох великих теоретиків того часу. Як наслідок, спостерігалися різного роду ренесанси: марксівський, веберівський, дюркгеймівський, зіммелівський, що є домінуванням у соціології то реалізму, то номіналізму.

Як було сказано вище, єдиними реальними об'єктами соціального дослідження в соціальному номіналізмі є люди. Ніяких інших не існує. Подібного роду погляд знайшов свій гранично чіткий вираз, наприклад, в одному з місць роботи відомого

російського історика, соціолога Миколи Івановича Карєєва, який писав: «Особа це єдина реальна іста, з якою має справу соціологія. Народи або окремі класи того ж народу збірні одиниці, які складаються з окремих осіб».

Подібною точкою зору дотримувався відомий німецький соціолог М. Вебер. Найчіткіше цей погляд викладений в його роботі «Основні соціологічні поняття». «Для інших (наприклад, юридичних) пізнавальних цілей або для цілей практичних, – писав він, – можливо, навпаки, доцільно або навіть неминуче розглядати соціальні утворення («державна», «асоціація», «акціонерне товариство», «установа») зовсім так само, як окремих індивідів (наприклад, як носіїв прав і обов'язків або як суб'єктів, які роблять релевантні в правовому відношенні дії). Для розуміючої соціології, яка інтерпретує поведінку людей, ці утворення – просто процеси і зв'язки специфічної поведінки окремих людей, тому що тільки вони являють собою зрозумілий для нас носіїв осмислених дій» [5, с. 27].

Так, визначені логіко-методологічні принципи пізнання в наявності в будь-якому аналізі конкретних соціальних явищ і знання теоретичних дискусій, які відбуваються на всьому протязі історичного розвитку соціології є необхідним компонентом удосконалення наших уявлень про світ. А сам процес розповсюдження тих або інших наукових парадигм в соціології носить логічно обґрунтований і впорядкований характер і вписується в контекст історичних умов, а також гносеологічних пріоритетів, сформульованих у науковій співдружності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Волков Ю.Г. Социология [Текст] / Ю. Г. Волков. - Москва: «Гардарики», 2003. – 315 с.
2. Волков Ю.Г. Социологические парадигмы [Текст] / Волков Ю.Г., Добренев В.И., Нечипуренко В.Н., Попов А.В. // Социология. [Издание второе]. - Москва: «Гардарики», 2004. - 511 с.
3. Городяненко В.Г. Социология [Текст] / В. Г. Городяненко. - Київ: «Академія», 2006. - 544 с.
4. Добренев В.И. История зарубежной социологии [Текст] / В. И. Добренев, А.И Кравченко. - М.: Академический проект, 2005. - 704 с.
5. Иванов Д. Б. Парадигмы в социологии: учебное пособие [Электронный ресурс] / Д. Б. Иванов – Омск: Изд-во ОмГУ, 2005. – 72 с. Режим доступу: <http://studentam.net/content/view/83/19/>
6. Кравченко С.А. Социология: парадигмы через призму социологического воображения [Текст] / С. А. Кравченко. Учебное пособие для вузов. - Москва: «Экзамен», 2002. - 511с.
7. Краткий словарь по социологии. - Москва: «Издательство политической литературы», 1988. - 478 с.
8. Кун Т.С. Структура научных революций [Электронный ресурс] / Т. С. Кун; пер. с англ. И.Э.Налетова. - М., 1975. Режим доступу: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/kunts01/index.htm>
9. Немировский В. Универсальная парадигма в российской социологии [Текст] / В. Немировский // Социология на пороге ХХІ века: Основные направления исследований. / Под ред. С.И. Григорьева (Россия), Ж. Коэнен-Хуттера (Швейцария). [3-е изд., доп. и перераб.] - М., 1999. С. 84-87.
10. Категории социологии: образ мышления и словарь исследования [Текст] / Ольховиков К.М., Орлов К.М. // СоцИс. - 2002. - №9 - С. 3-16.
11. Осипов Г.В. Социология: основы общей теории [Текст] / Осипов Г.В., Москвичев Л.Н - Москва: «Норма», 2002. - 889 с.
12. Пича В.М. Социология. Загальний курс [Текст] / В. М. Пича. - Київ: «Каравела», 2000. - 248 с.
13. Социология - мультипарадигмальная наука? [Текст] / А. Благов // СоцИс. - 2002. - №7 - С 22-30.
14. Социология как метапарадигмальная наука [Текст] / А. А. Давидов // СоцИс. - 1992. - №9 - С. 85-87.
15. Танчин І.В. Социология [Текст] / Танчин І.В. Навчальний посібник [Друге видання, перероблене і доповнене] - Київ: «Знання», 2007. - 352 с.